

Razvitak hrvatskih otoka

VIS - OTOK IZUZETNOGA STRATEŠKOGA I POVIJESNOG ZNAČAJA

Ni jedan hrvatski otok nije toliko utjecao na povijesnu sudbinu okolnih otoka i obližnjeg kopna kao što je to bio slučaj s Visom, najzapadnijim većim naseljenim otokom u skupini srednjodalmatinskih otoka. Položaj otoka u samom središtu Jadranskog mora presudno je utjecao i na njegove velike gospodarske i demografske uspone i padove u dugoj i burnoj prošlosti.

Iako Vis obiluje raznovrsnim povijesnim spomenicima iz pet tisućljeća duge i neprekinute nastanjenosti, pomalo je neobičan podatak da je jedan od najstarijih sačuvanih spomenika njegovo ime. Naime Issa,

Zemljovid otoka Visa

što je temelj i današnjeg imena otoka, predindoeuropskog je podrijetla i nadjenuli su mu ga tzv. Mediteranci koji su na otoku živjeli od III. tisućljeća pr. Krista. Pretpostavlja se da ime znači utvrđeno mjesto, možda i u blizini kakve vode.

Nositelji metalne kulture, indoeuropski Iliri, istisnuli su Mediterance i naselili Vis polovicom II. tisućljeća pr. Krista. Zna se da je potkraj njihove vladavine, negdje u 6. i 5. stoljeću pr. Krista, Visom upravljao Jonije, prvi među značajnim povi-

VIS - THE ISLAND OF HIGH STRATEGIC AND HISTORIC SIGNIFICANCE

In ancient times, the island of Vis exerted a strong influence on the development of the neighboring mainland areas. This was the first island inhabited by Greeks and then by the Romans who were actually invited by the residents. Later on, the island became the center of confrontation between the English and the French, but also between the Austrians and the Italians. Military headquarters of Partisans, headed by Tito, were situated for a short time during World War II on this island. Vis has two significant urban communities - Vis and Komiža - where most of the island residents actually live. Vis used to be the center of a strong wine-growing industry based on vineyards situated in the neighboring fertile valleys, while Komiža was known for its fishing industry based on fishing around many small islands more or less distant from the town. Due to difficulties in the wine-growing and fishing industries, many residents were forced to immigrate, most often to the United States. The island ranks among the undeveloped regions as its tourist industry stagnated in former Yugoslavia when the island was the site of huge military testing ranges. Present-day residents are burdened with many problems such as water supply, drainage and waste disposal, but the most acute problem is traffic isolation and a slow, expensive and infrequent ferry service.

jesnim ličnostima vezanim uz otok. On je osnovao prvu poznatu ilirsku državu, štovan je kao heros, otok se njegovo vrijeme nazivao Jonijevim otokom, a njegov je se lik nalazio i na novcu.

Slavno razdoblje Visa počinje početkom 4. stoljeća pr. Krista kada je sirakuški tiranin Dionizije Stariji nastojao da svoj veliki trgovačkogospodarski imperij proširi iz Tirenskog mora. Za to je nastojao ovlada-

ti ključnim točkama za kontrolu plovidbe i dalju ekspanziju. Preuzeo je i naselio Ankonu, Nimanu i slavnu Adriu na ušću Pada, a na osvojenom je Visu, u prostranoj viškoj luci, izgradio utvrđenu koloniju. Zbilo se to vjerojatno oko godine 397. pr. Krista. S visokog je Huma Dionizijeva straža nadzirala Jadran do linije Zadra i Ankone na sjeveru te Boke kotorske i Monte Gargana na jugu i signalizirala jakoj floti trijera u iseskoj luci pojavu drugih lađa.

Dijelovi gradskih zidina stare Isse

Pogled na cijelu višku luku

Dionizija Starijeg, za kojega je, kažu, napisana najstarija politička putopisa u povijesti - Platonova Država, spominjali smo i prije uz osnivanje grčke kolonije Pharos na Hvaru. Međutim, nakon smrti snažnog i nesalomljivog Dionizija Starijeg 367. godine pr. Krista, vlast je naslijedio njegov slabi sin Dionizije Mlađi i cijela se velika imperija raspala. Issa više nije sirakuška kolonija već samostalan grčki polis koji širi svoju trgovačku mrežu i podiže nova naselja, vezana uz matični grad religioznim, političkim i gospodarskim vezama. Tako su još tijekom 4. stoljeća Isejci utemeljili koloniju na Korčuli, na mjestu današnje Lumbarde. U 3. su stoljeću utemeljili koloniju Tragurion (Trogir) na otočiću između Čiova i kopna te Epetion (današnji Stobreč) na izlasku iz žrnovničke luke. Naposljetku ušli su u središnji prostor tadašnjih Ilira - Salonu i u njoj osnovali koloniju. Sva su naselja razvijala grčku civilizaciju i grčki jezik i bila u vezi s najvećim i najistaknutijim centrima grčke kulture u Grčkoj, južnoj Italiji i na Siciliji. Razvijala su poljoprivredu, stočarstvo, ribarstvo i zanatstvo te trgovinu s gotovo svim obalama Sredozemlja i sjeverozapadnim kopnenim dijelom Balkanskog poluotoka.

Zakonodavstvo Isse bilo je bazirano na demokratskim principima. Narod (dámos) birao je i utvrđivao poslove časnika narodne skupštine te sankcije protiv građana koji bi se oglušili na skupštinske odluke. U Issi i njezinim kolonijama svi su građani bili jednaki. Svaki je Isejac mogao biti

izabran za sve časti, pa i za najvišu, za arhonta.

Issa je cvjetala punih 160 godina, sve do sukoba s ilirskim kraljem Agronom i njegovom nasljednicom Teutom 331. godine pr. Krista. Snažna je ilirska država nastala između rijeke Neretve i Epira, gdje je ilirsko pleme Ardiejaca uspjelo okupiti i ujediniti razna ilirska plemena. Ta je nova država priključila sve grčke kolonije unutar mora pod svojom kontrolom. Issu je opsjedala ilirska flota, a Isejci su se u nemoći obratili Rimu koji je pokoravanjem nekih plemena tek zakoračio na zapadnu obalu Jadrana. Tako je Rim uključen u uvijek složena pitanja Balkanskog poluotoka. Rim je vrlo brzo porazio ilirsku mornaricu kraj Korkyre (Krf) te nastavio s prodiranjem na Balkan kojim je postupno ovladao (168.

pr. Krista pala je ilirska i makedonska država, a 146. i grčka) i poslije vladao stoljećima. Rim bi to bio učinio i bez pomoći Isse, ali činjenica je da je snažan rimski imperij došao na naše obale na poziv ondašnjih Višana - Isejaca.

Issa je kao vjeran rimski saveznik u 2. i 1. stoljeću pr. Krista slobodna i nezavisna država, iako u sjeni svoga moćnog saveznika. Gospodarski i dalje napreduje, a snažnom flotom i pomorskim iskustvom pomaže Rimu u pothvatima na istočnom Sredozemlju.

No u odlučnom sukobu između Cezara i Pompeja Issa se svrstava na stranu Pompeja. Nakon poraza Pompejeve flote kod Taurisa (Šćedra) 47. godine pr. Krista, Issa je poslije tri i pol stoljeća izgubila svoju samostalnost i postala rimski municipij. Zabilježeno je da se Oktavije, zapovjednik poražene flote, s nekoliko preostalih brodova po velikoj oluji sklonio u isejsku luku. Nakon tri dana u luku je uplovio pobjednik Vatinije te je, iako nije zatekao ostatke.

Oktavijeve flote, zatražio predaju grada.

Ipak Isejci, zahvaljujući svom znanju i iskustvu, zadržavaju upravu

Kut - dio grada Visa

nad svojim nekadašnjim kolonijama te su i dalje istaknuto trgovačko središte, glavni posrednik između Balkana i zemalja Sredozemlja. Veze sa zaleđem održavaju uz pomoć središta rimske Dalmacije, Salone, u kojoj i dalje postoji gradska jezgra povezana s matičnim gradom. U matičnom gradu u više navrata temeljito obnavljaju stare gradske zidine te osim grčkih hramova grade hramove rimskim božanstvima i dižu spomenike rimskim vladarima. Po rimskim uzorima izgradili su teatar i terme, ali su u keramici, koja je najviše sačuvana, sadržali istančan helenistički ukus.

Postupnim prodorima barbarskih plemena preko granica Carstva slabi snaga i moć Salone, a samim tim i s njom povezane Isse. Pošto su Salonu početkom 7. stoljeća osvojili i razorili Avari, Issa praktički ostaje bez ikakvih trgovačkih veza s kopnenim zaleđem, a time i bez osnove svoga gospodarstva.

Prvi su se Hrvati počeli doseljavati tijekom 7. i 8. stoljeća. Simbioza doseljenika i starih stanovnika ilirskog, grčkog i romanskog podrijetla bila je izuzetno brza, jer već 997. godine grad Issu Mlečani nazivaju hrvatskim gradom. Od početka su Hrvati Issu nazivali Is i išli su "v Is" od čega je nestalo hrvatsko Vis. Inače spomenute su godine Mlečani napali Vis, osvojili ga i temeljito razorili, a stanovništvo odveli u roblje.

Preostalo se stanovništvo u strahu od gusara povuklo od mora, u brda i udaljena polja. Vis je sastavnim dijelom hvarske komune, a zemlja je u vlasništvu plemića, crkve i hvarske komune. Domaće je stanovništvo ili u kolonatskom odnosu s vlasnicima zemljišta ili se bavi ribolovom, koji se osobito razvija u 15. i 16. stoljeću. Vis je 1420. godine zajedno s Hvarom i cijelom Dalmacijom došao pod vlast Venecije. U sukobima između Venecije i vojvode Ercola od Ferrare, flota napuljsko-aragonskog kralja Ferrantea, Ercolova savezni-

Crkva Gospe od Spilica u Visu

ka, napala je Vis 1483. godine i temeljito ga opljačkala, a posebno Velo Selo, tadašnje najveće otočko naselje.

Preživjeli su se viški stanovnici iz svojih naselja spustili u dvije velike viške luke. Stanovnici Velog Sela spustili su se u luku Sv. Jurja, današnji Vis, a oni iz Dibjeg Sela u široki zaljev Komižu. Neke su hvarske plemićke obitelji, poput Hektorovića, Lučića, Jakša, Gazarovića i dr., počele u uvali Sv. Jurja podizati lijepe palače. I Vis i Komiža počinju napredovati u čemu im posebno pogoduje sve razvijenije ribarstvo pa se otok Vis počinje svrstavati među najpoznatija ribolovna središta na Jadranu.

U vrijeme Kandijskog rata, nakon 1647. godine, na Vis pristiže četrdesetak obitelji iz Makarskog primorja. Novi su stanovnici donijeli mnogo novih riječi i običaja, ali su zbog mnoštva privilegija bili u sukobu sa starim stanovnicima. Te su razlike nestale tek propašću Venecije kada su se doseljenici potpuno stopili sa stanovništvom Visa.

Za francuske vladavine Vis je povremeno posjećivala ruska flota pod komandom admirala Siniavina, a

nakon toga su ga svojim brodovima nadzirali Englezi. U to vrijeme Vis postaje skloništem špekulanata, krijumčara i gusara te mornara raznoraznih narodnosti. Akademik Grga Novak tvrdi (u monografiji Visa iz 1974. godine) da je Vis tada od 1000 stanovnika narastao do nezamislivih 100.000. Riječ je vjerojatno o tiskarskoj pogreški (i jednoj nuli previše!) jer bi to bio apsolutno najveći broj stanovnika ikad zabilježenih na jednom hrvatskom otoku.

Viška ulica

Iako je Vis bio pod francuskom upravom, stvarna je vlast bila u engleskim rukama. Francuzi su u više navrata pokušali otjerati snažnu englesku flotu. Najveća je bitka bila 1811. godine ispred Paklenih otoka u kojoj je spremnija i discipliniranija engleska eskadra pod komandom Wiliama Hosta (po kome danas nosi ime otočić na ulasku u višku luku) porazila brojno nadmoćniju francusko-talijansku flotu. U bici je poginuo i komandant francusko-talijanske flote Dubordieu i 200 njegovih mornara-vojnika. I engleski su gubici bili veliki, čak je i sam Hoste bio ranjen.

Englezi su tada odlučili potpuno zauzeti Vis. U višku je luku 1812. godine uplovila eskadra s prvim guvernerom otoka sir Georgom Duncanom Robertsonom. Englezi su vrlo brzo u viškoj luci sagradili utvrde - Georg i Wellington na zapadnoj te Sv. Juraj, Bentink i Robertson na istočnoj strani. Ujedno su otok opremili promatračnicama. Tako utvrđeni Vis postao je središtem borbe protiv Francuza, a poslovi su još više procvatili. S Visa je započelo oslobađanje obližnjih otoka i obale, a Englezi su ga napustili i prepustili Austrijancima 1815. godine nakon Bečkog kongresa.

Vis dolaskom Austrijanaca tone u zaborav. Nestali su gusari i krijumčari, a bogatstvo vrlo brzo zamjenjuje bijeda i nevolja. Stanovništvo živi od poljoprivrede nedostatne da prehrani stanovništvo i od ribarstva koje je ostalo bez glavnog potrošača - Venecije i njezine mornarice. Veliko je carstvo Habsburgovaca teško shvaćalo da Jadransko more može biti golem rezervoar državnih prihoda te da ga treba iskorištavati, čuvati i braniti. Ipak ispred Visa se 1866. godine zbila najveća pomorska bitka 19. stoljeća. Sukobila se talijanska flota pod komandom admirala Persana i austrijska flota pod komandom admirala Tegetthoffa.

U tadašnjem talijansko-austrijskom sukobu uočljiva je bila snažna tali-

janska želja za potpunim ovladavanjem Jadranskim morem. Za početak osvajanja odabran je dakako Vis, koji su nazivali "Gibraltarom Jadrana". Golema je talijanska flota doplovila pred Vis 18. srpnja 1866. godine i započela napadati utvrde u Komiži i Visu. Pokušaji iskrcavanja uspješno su odbijeni u nekoliko navrata. Namjeravano iskrcavanje 20. srpnja zaustavljeno je kada je javljeno da je iz Pule isplovila cijela austrijska flota i da se približava Visu.

Uvala Stiniva na Visu

Bitka je započela u 10,45, a završena je oko 15 sati potpunom austrijskom pobjedom i bijegom poražene flote prema Anconi. Pobjeda pod Visom bila je od neprocjenjive vrijednosti ne samo za austrijske interese i ciljeve već i za hrvatsko narodno osvješćenje i preporod jer su najbrojnija posada austrijskih ratnih brodova bili upravo primorski Hrvati. Bilo je stoga mnogo slavlja, veselja i pjesama. Iako talijanska flota nije viškom bitkom bila ozbiljno

Pogled na dio prostranoga viškog polja

načeta, posljedice su za talijansku politiku bile upravo katastrofalne. Osjećaj manje vrijednosti zadržala je talijanska flota do današnjih dana, a Italija je napustila ideju o oslobođenju talijanske manjine u Austro-Ugarskoj i pristupila savezu s Austrijom i Njemačkom.

Ipak nedugo nakon te slavne pobjede, 1873. godine austrijska je vlada naredila da se Vis razoruža, tvrđave i kule razore, odnosno učine neuporabivim za vojne svrhe. Nakon Prvoga svjetskog rata i dvogodišnje talijanske okupacije (1918.-1920.) Vis je ušao u sastav Kraljevine SHS, kasnije Jugoslavije.

Vis je odigrao još jednu značajnu povijesnu ulogu pri kraju Drugoga svjetskog rata, kada je postao središtem partizanske komande. Početkom 1944. pretvoren je u snažno branjenu bazu partizanske vojske. Tada je na otoku sprovedena opća mobilizacija za sve između 15 i 50 godina, preostalo je stanovništvo evakuirano u zbjeg. Na Visu je pristigla brigada britanskih komandosa (2. *Special Service Brigade*) te odredi torpednih čamaca i motornih topovnjača. Izgrađen je vojni aerodrom za potrebe partizanske avijacije, ali i za slijetanje oštećenih savezničkih bombardera. Na Visu je u očekivanju nikad dočekanog desanta znalo boraviti i do 30.000 vojnika i civila, što je gotovo četiri puta više

Kaštel u Komiži

nego što je otok prije imao stanovnika. Ojačale i snažne partizanske jedinice s Visa izvodile su desantne napade na obližnje srednjodalmatinske otoke. Od 7. lipnja do 15. listopada Vis je bio sjedište Vrhovnog štaba s Titom na čelu. Tito je boravio u špilji iznad sela Borovika, a s Visa je rukovodio vojnim i diplomatskim operacijama.

Iz ovog pregleda pisane viške povijesti moguće je uočiti kako su kroz povijest svi oni koji su znali uočiti golemu geostratešku vrijednost viškog položaja znali iz toga izvući velike vojne i gospodarske koristi. No te su prednosti Visu ponekad donosile i velike nedaće, kao što je to bio slučaj i u drugoj Jugoslaviji kada je na otoku boravilo približno isto toliko vojnika koliko je bilo njegovih stanovnika. Zbog neobične vojne doktrine, te takozvanih vojnosigurnosnih razloga, otok je s gotovo četrdesetak vojnih lokaliteta bio pretvoren u bizarnu vojnu pomorsku tvrđavu. Bio je zatvoren za strance, a time je zakočen turistički razvitak, upravo u vrijeme kada su svi susjedni otoci bilježili porast stranih posjetitelja. Inače Vis je kao glavna utvrda nekadašnje JNA praktički bio

dugo pod okupacijom, a slobodu je stekao tek pošto su vojni brodovi pretovareni vojnom tehnikom i vojnicima otplovili prema Crnoj Gori.

Otok Vis ima površinu 90,3 km², dug je 17 km, a širok je do 8 km i pruža se u smjeru istok zapad. Ukupna je duljina obale 76,6 km što donosi relativno mali koeficijent razvedenosti od 2,28. Uz zapadnu obalu otoka smješten je prostrani zaljev Komiže, a iznad zaljeva je već spominjani najviši otočki vrh Hum (587 m). Južna obala ima niz manjih uvala kao što su Travna vela, Travna mala, Ruda, Teleška vala, Ploče i dr. Među njima se posebno ističe živopisna Stiniva koje je zaštićena kao geomorfološki spomenik. Uz istočnu je obalu smješteno više otočića, hridi i grebena. Najveći je Ravnik sa

ma obala s klifovima od kojih su najveći oni u uvali Gradac. Slijede prema zapadu uvale Tiha, Oključna, još jedne Travna vela i Travna mala i dr. Uz taj dio viške obale ima znatno manje otočića i hridi tek dva Kamika te Mali i Veli Barjak uz najzapanjniji otočki rt.

Cijeli je otok građen od gornjokrednih vapnenaca, a slojevi se pružaju u smjeru od jugozapada prema sjeveroistoku. Tom su smjeru uglavnom prilagođeni osnovni elementi reljefa. Izmjenjuju se pretežno blago zaobljena vapnenačka bila i zatvorene krške udoline, kojima su dna zaravnjena i pokrivena rastrošenim i pjeskovitim materijalom. Takve su udoline (polja) glavne poljoprivredne površine otoka, a najveće su Dračevo polje, Plisko polje i Zlopolje.

Muster - crkva i samostan Sv. Nikole u Komiži

zaštićenom Zelenom špiljom, a ostali su otoci Budikovac mali, Budikovac veli te Paržan i Greben s mnoštvom hridi: Gambar, Sanak, Pločica, Pupak i Zuberka. Na istočnom dijelu sjeverne obale ističe se rt Stončica sa svjetionikom i istoime- nom uvalom. Ispred viške luke smješteni su već spomenuti otočić Host te hridi Volići i Krava. Zapadno od viške luke proteže se vrlo str-

Izloženi položaj na jadranskoj pučini naročito do izražaja dolazi u klimi. Najčešći vjetrovi pušu sa sjeverozapada i jugoistoka i izrazito su maritimnih svojstava. Ljetne su temperature niže nego na kopnom području. Prosječna temperatura najtoplijeg mjeseca iznosi 24 Celzijeve stupnja, što je gotovo stupanj niže negoli u Splitu. Ujedno su zimske temperature prosječno stupanj

više od onih u Splitu i iznose 8,8 Celzijevih stupnjeva. Prosječna je godišnja količina kiše niža od kopna i iznosi 557 mm. Ljetne su suše s oskudicom vode na Visu stalna pojava.

Prirodni vegetacijski pokrov otoka sastojao se od mediteranske šumske zajednice češvine ili crnike. U dalekoj prošlosti, vjerojatno prije grčke kolonizacije, taj je vegetacijski pokrov uglavnom uništen paljevinom i krčenjem. Na vapnenačkim bilima šuma je uglavnom degradirala u makiju. Na otoku se najviše uzgaja vinova loza kojoj pogoduju pjeskoviti tereni na diluvijalnim nanosima. Stoga se sve do današnjih dana viški vinogradi svrstavaju među najbolje u Dalmaciji. Najpoznatije su crne sorte plavac mali, okatac crni i crljenak, a bijele kuč, palaruša i vugava. Maslina se ne uzgaja i u makiji se susreću tek rijetka divlja stabla. U posljednje se vrijeme uzgajaju agrumi kojima pogoduje blaga klima, a razvija se i povrtlarstvo.

O stanovništvu otoka Visa i usponima i padovima njegova broja već smo podrobnije govorili u pregledu burne otočke povijesti. Godine 1846. otok je imao 6777 stanovnika od kojih je većina, baš kao i danas, živjela u Visu i Komiži. Do 1910. godine stanovništvo je raslo pa je te godine (zajedno s Biševom i Sv. Andrijom) zabilježeno 10.107 stanovnika. Porast je uvjetovan snažnim razvojem vinogradarstva i ribarstva, baš kao što je pad uzrokovan iseljavanjem potaknutim krizom vinogradarstva. Višani su se masovno iseljavali u Sjevernu Ameriku, pretežno u Kaliforniju. Najmanje je stanovnika (4121) zabilježeno u popisu iz 1981. godine, a tek je nezatan porast (4338) zabilježen 1991. godine. Od toga je približno 91 posto živjelo u Komiži (2032) i Visu (1932). Prestala 374 stanovnika živjela su uglavnom u naseljima smještenim na rubovima depresije koja se s južne strane prostire cijelom duljinom otoka. To su naselja: Borovik

(17), Dračevo Polje (11), Marinje Zemlje (39), Plisko Polje (21), Podhumlje (60), Podselje (31), Podstaražje (36), Podšpilje (42) i Žena Glava (70), a Oključna (11) smještena je sjevernije i Rukavac (36) južnije, uz more. Valja dodati kako su nakon Domovinskog rata na Visu u napuštenim vojnim stanovima bili smješteni prognanici, pretežno iz Vukovara, no danas su se samo rijetki zadržali.

Razvoj obalnih naselja započinje u 15. stoljeću spuštanjem stanovnika iz unutrašnjosti. U viškoj su luci, nazvanoj Luka sv. Jurja prema istoimenoj crkvi i poluotoku na istočnom ulazu u luku, osnovali dva međusobno odvojena naselja - Luku na zapadnoj i Kut na istočnoj strani uvale. Naselja su spojena kada je početkom 16. stoljeća između njih sagrađena velika župna crkva Gospe od Spilica, koja je ime dobila prema spiljskom terenu na kojem je podignuta. Župnu je crkvu izgradila Gospina bratovština, a s vremenom je pregrađivana i proširivana pa je zanimljiv spoj elemenata gotike, renesanse i baroka. U toj se trobrodnoj crkvi čuva slika *Madone sa svecima*, rad Girolama da Santacrocea. U Kutu je slikovita crkva Sv. Ciprijana i Justine iz 16. stoljeća, koja je u 18.

stoljeću obnovljena u baroknom stilu. Od kuća i palača posebno se ističe renesansna palača Gariboldi iz 16. stoljeća, ljetnikovac pjesnika Marina Gazarovića te kuće Jakša i Vukašinić-Dojmi. U gradu Visu sačuvane su četiri obrambene kule, a engleske su utvrde danas uglavnom u ruševinama.

Na najljepšem mjestu u viškoj luci, na poluotočiću Prirovu u zapadnom dijelu viške luke u blizini antičke Isse, franjevci-konventualci sagrađili su početkom 16. stoljeća crkvu i samostan posvećen dalmatinskom zaštitniku sv. Jeronimu. Samostan je sagrađen na svodovima i zidu gledališta rimskog kazališta. Kazalište je bilo smješteno uz rub drevnoga grada od kojega je sačuvano vrlo malo vidljivih ostataka. Ranije pronađene skulpture, keramika i drugi materijalni ostaci čuvaju se u preuređenoj utvrdi u viškoj Arheološkoj zbirci. Tu se, i u Arheološkom muzeju u Splitu, čuva velik dio pronađenih arheoloških ostataka, ali je mnogo toga u muzejima Zagreba, Praga, Venecije, Beograda, Beča i Zadra te u privatnim zbirkama širom Hrvatske i svijeta.

Komiža je smještena na zapadnoj obali otoka na sjeveroistočnoj strani

Pogled na Komižu

zaljeva. Na brežuljku iznad Komiže dominiraju dojmljiva crkva i samostan Sv. Nikole, zvan još i *Muster* (manastir - samostan), iako u njemu odavno nema redovnika. Crkvu i samostan utemeljili su benediktinci s Biševa u 13. stoljeću kada su sagradili jednobrodnu romaničku crkvu. U sadašnjem je obliku peterobrodna crkva oblikovana između 14. i 17. stoljeća. Glavni je brod izgrađen početkom 16. stoljeća, a barokno je svetište iz 1652. godine. Od samostanskih utvrda sačuvane su dvije visoke četvrtaste romaničke kule, a kula nad pročeljem 1770. pretvorena je u zvonik. Crkva Gospe Gusarice sagrađena je na pjeskovitoj obali u 16. stoljeću, a ime je po predaji dobila zbog navodne gusarske krađe njezine slike. Ta živopisna crkva zapravo se sastoji od tri združene crkve spojene u jednu. Najstarija je srednja dok su bočne dodane u 17. i 18. stoljeću. Od ostalih zgrada valja istaknuti renesansnu Zonetovu kuću i kaštel koji su građeni u 16. stoljeću. U kaštelu je danas uređen Ribarski muzej. U Komiži, kao najvećem dalmatinskom ribolovnom središtu, osnovala su braća Mardešić 1875. godine prvu dalmatinsku tvornicu za preradu ribe. Nakon toga je na otoku bilo osnovano još devet tvornica i te

su tvornice neposredno pred Drugi svjetski rat prerađivale 60 posto dalmatinske proizvodnje ribljih konzervi. U tom su ratu tri više tvornice uništene, a ostale su likvidirane ili uklopljene u *Neptun*, jedinu danas sačuvanu tvornicu.

Otok Vis je administrativno, gotovo po sredini otoka, podijeljen u dva grada, s tim što je Komiža proglašena gradom tek 1997. godine. Razumljivo je da između dva gradska otočka naselja slične veličine postoji određeni rivalitet, u viškom slučaju pojačan i prilično različitim dijalektima. Stoga smo za boravka na Visu o problemima i razvojnim perspektivama razgovarali s oabadvoma otočkim gradonačelnicima.

Ante Acalinović, dipl. ing. stroj., gradonačelnik Visa, svojevrsni je otočni povratnik. Do 1992. radio je u razvojnom odjelu brodogradilišta *Split*, a nakon povratka predavao je fiziku u srednjoj školi. Sada je samo gradonačelnik jer, kako kaže, radi se o prezahtjevnom poslu uz koji nije moguće ništa drugo raditi. Smatra da je sadašnja politika prema otocima neselektivna i površna te da su Vis i Lastovo, iako s različitim razvojnim šansama, u najgoroj situaciji. Primjerice, rekao je, manje su raz-

vojne razlike između Splita i Brača, negoli između Brača i Visa. Tim je otocima nužna potpuna revitalizacija. Čini se da se otočnim razvojem bave ljudi koji ne osjećaju probleme pojedinog otoka, oni otocima nameću instant razvojne koncepcije, poput konfekcijskog odijela, iako je svaki otok svojevrsan mikrokozmos. Nedostaje prave i promišljene strategije razvoja (ne razvitka kako se pogrešno govori jer to znači samo porast), pravoga kvalitetnoga i cjelovitog razvoja. Prečesto grupa odabranih i "pametnih" rješava probleme pojedinog otoka samo "šrafiranjem" po planovima, što je posebno uočljivo na komunalnoj infrastrukturi.

Prije nekoliko godina, u listopadu 1996., bila je započela izgradnja kanalizacije u Visu, budući da otpadna voda zagađuje višku luku. Bilo je razumijevanja i u Županiji i u nadležnom ministarstvu, a gradio se glavni kolektor s više ispusta izvan luke. Sve je dobro krenulo, a onda je zbog lokalnih političkih sukoba imenovan povjerenik Vlade koji je zautstavio izgradnju jer to navodno Visu ne treba. Sada za nastavak radova nema novca.

No, nastavlja svoje izlaganje viški gradonačelnik, viška kanalizacija nije niti smije biti samo viški problem. Talijanska se konkurencija uvijek dobro koristila svi našim slabostima, poput cvjetanja mora, pojave tropskih algi i sl. Kada se objavi da more nije čisto u Visu, nasred Jadrana, to samo može značiti da je drugdje još gore. A mi imamo upravo bizarnu situaciju da je danas more čistije u splitskoj luci negoli u viškoj.

Slična je situacija i s vodoopskrbom, glavnim otočkim prioritetom i nastavkom Regionalnog vodovoda. Svaki je stanovnik otoka Visa svojedobno izdvajao više od ostalih za dovod vode iz Cetine. Sustav je dijelom izgrađen, voda je preko Brača stigla do Hvara, priključila se i Šolta koja u početku nije bila ni planirana, i sve je stalo. Kada će između Hvara i

Tvornica *Neptun* u Komiži

Visa biti položen podmorski cjevovod nitko više i ne zna, iako su Višani formalno-pravno financijski znatno oštećeni. Ispalo je da su najnerazvijeniji ulagali u razvoj razvijenijih.

Ipak Vis je jedan od rijetkih naseljenih otoka koji ima svoja izvorišta. To je izvorište Koritna uz novu cestu prema Komiži koje prosječno daje 36 l/s i izvorište Pizdica u Komiži. Problem je što su cjevovodi planirani i građeni prema vojnim potrebama, a zbog lošeg održavanja mreže gubi se više od polovica vode. Rješenje je u rekonstrukciji, nastavku Regionalnog vodovoda kao alternativnom rješenju te eventualnoj desalinizaciji bočatih voda izvorišta Pizdica za uklanjanje najkritičnijih trenutaka potrošnje.

Najveći su problem dobre i brze s kopnom. Bila bi nužna još jedna svakodnevna veza izvan sezone, no za to *Jadrolinija* traži nadoplatu. Mnogo polažu na skoro uvođenje brzih katamaranskih veza. Priželjkuju veće i brže trajekte, ali za to treba rekonstruirati i produžiti trajektno pristanište i osposobiti ga da prima najveće brodove koji plove između Rijeke i Dubrovnika te iz Ancone i Pesccarre. Nužno je osposobiti staru višku cestu koja je vrlo uska i neodržavana, a ona povezuje viška sela i uvjet je za očekivani dalji razvoj vinogradarstva. Postoji i spremnost pripadnika Hrvatske vojske da sudjeluju u izgradnji poljskih putova u istočnom dijelu otoka. Što se pak zračne luke tiče, sve se nekako nepotrebno oteže. Postoji stara lokacija u Pliskom polju, koja se koristila i u ratu, a druge su lokacije, čini se, poslužile samo za insceniranje otočnih sukoba.

Sadašnji je prioritet grada Visa dovršetak obilaznice radi odvođenja prometa s uskih ulica koje spajaju viške obale. Treba što prije osposobiti i otvoriti zajedničko otočno odlagalište otpada, jer se sada otpad odlaze na "divlja" odlagališta.

U Visu je inače otvoren poseban odjel splitske muzičke škole *Josipa Hatzea*, uređena nova knjižnica, a pripremaju se preurediti poznatu Češku vilu (koju je ustupila vojska) za održavanje muzičkih manifestacija. Osnovno je i srednje školstvo uglavnom zadovoljavajuće, a za bolju zdravstvenu zaštitu otočana prepreka su neodgovarajući i mali zdravstveni prostori.

Gradnja športske dvorane u Komiži

Razgovor s ing. Acalinovićem, viškim gradonačelnikom, zaključili smo raspravom o stanju u gospodarstvu. Situacija je zaista vrlo teška, a uglavnom je posljedica neodgovarajuće privatizacije. Pogon *Diokoma*, smješten u staroj školi i s isključivo ženskom radnom snagom, koji je, praktički ne radi. Ima određenih planova da se situacija nekako razriješi, a gradsko će poglavarstvo sve učiniti da se pronađe neko rješenje. Viški *Vinogradar* u sastavu je splitskog *Dalmacijavina*, a ima vlastite vinograde i vlastitu punionicu. Sve nekako stagnira zbog problema koji muče središnju upravu, stoga bi trebalo proizvodnju i punjenje vratiti na Vis te poticati kvalitetu izvorne i cijenjene viške sorte. Kako je ipak *Dalmacijavino* u većinskom državnom vlas-

ništvu ima izgleda da se u tome uspije. Što se hotelskog poduzeća tiče ni tu situacija nije ružičasta. Poduzeće je u vlasništvu zaposlenih i PIF-ova, zaduženo je kod Splitske banke i pomalo vegetira, a dobro bi mu došao i prodorniji menadžment. Sva tri poduzeća zapošljavaju približno po pedesetak radnika. Ipak je jedina prava viška šansa u turizmu, poseb-

no onom koji će povezati brojne povijesne znamenitosti s kvalitetnim vinom, ribom i povrćem, proizvedenim na otočkom gospodarstvu. Ako se sve nadopuni odgovarajućim športskim sadržajima i uvjetima za povećani nautički turizam, uspjeh zaista neće izostati. Inače sve razvojne i ostale probleme u odnosima između Visa i Komiže rješava posebna koordinacija u koju svako gradsko poglavarstvo delegira po pet članova.

I gradonačelnik Komiže Vicko Mardešić, dipl. ing. agr., također je svojevrsni otočni povratnik jer je prije radio u kaštelanskim staklenicima, a u Komiži je boravio samo preko ljeta. Bio je dragovoljac Domovinskog rata i nakon demobilizacije vratio se u Komižu. Na prostoru sadašnjeg

grada nekada je bilo pet osnovnih škola, a sada se u prvom razredu skupi jedva dvadesetak "prvašića". Ipak zbog sveopće situacije, koja ni u svijetu nije ružičasta, iseljavanje je zaustavljeno, no odnos je rođenih i umrlih na cijelom Visu upravo dramatičan - trostruko je broj umrlih veći od rođenih.

U Komiži ima iznenađujuće mnogo, više od pedesetak, fakultetski obrazovanih stručnjaka, od čega čak pet arhitekata. Oni su zaposleni u gradskim poduzećima ili ustanovama, ili pokušavaju nešto raditi samostalno. Najviše zaposlenih radnika ima tvornica *Neptun*, približno 90. Zbog nestašice sardela nije radila pune dvije godine, a sada su joj dugovi oprošteni pa je ponovno otvorena. Tvornicu, koja inače zbog tradicije i kvalitete ima osiguran plasman na hrvatskom i europskom tržištu, muče veliki troškovi proizvodnje, ali i visoki troškovi trajektnog prijevoza. Tvornica je privatizirana i u vlasništvu je *Tvornice lake ambalaže* iz Vele Luke, fondova, banaka i malih dioničara. Hotel *Modra špilja* ima pedesetak zaposlenih i nije privatiziran. Opterećen je velikim dugovima prema Splitskoj banci, a prije dvije godine je renoviran i za ovo ljeto je pripremljeno više od 300 postelja.

Postoji posebno komunalno poduzeće u vlasništvu grada koje se brine o prijevozu putnika između Visa i Komiže i svim prigradskim vezama sa selima te brodskoj vezi s Biševom. Dobavili su nekoliko starih autobusa, a pokušat će iskoristiti zajam HAVOR-a za nabavu novog kamiona za odvoz otpada. Taj kamion mora biti nešto uži da bi obilaziti uske komiške ulice. Problem odlagališta pokušavali su na otoku zajednički riješiti, jer su sadašnja neuređena i na lokacijama koje štete turističkom razvoju. To koči izbor lokacije i nedostatak novca te partnera za ulaganje. Istodobno gradsko poglavarstvo zabrinjava sve veća količina otpada na Biševu, koji je 1999. godine imao 16.000 posjetilaca.

Za vodoopskrbu će Vis i Komiža uskoro utemeljiti zajedničko poduzeće, a svjesni su da napredak otoka ovisi o međusobnoj suradnji. Voda se sada dobiva iz vodocrpilišta Korita, a ljeti se uključuje izvorište Pizdica s ponešto bočatom vodom.

Komiža već desetak godina ima izgrađenu kanalizaciju s ispustom dugim 300 m (bilo bi potrebno još 250 m), ali nema pročišćivača, priča komiški gradonačelnik. U zbijenoj Komiži bilo je mnogo lakše izgraditi

Uz pomoć Centra za otoke proširena je riva u uvali Mezuporat na Biševu odakle se gliserima i trabakulima odlazi do Modre špilje. Tijekom 1997. godine Centar je investirao i u obnovu oštećenog komiškog lukobrana, a radove je izvodio splitski *Pomgrad*. U planu im je uređenje zgrade bivše vojarne u dom umirovljenika. Planirali su to obaviti do ljeta no vjerojatno će rokovi biti produženi. Zgrada će biti adaptirana za dva-desetak štićenika, a predviđeno je i

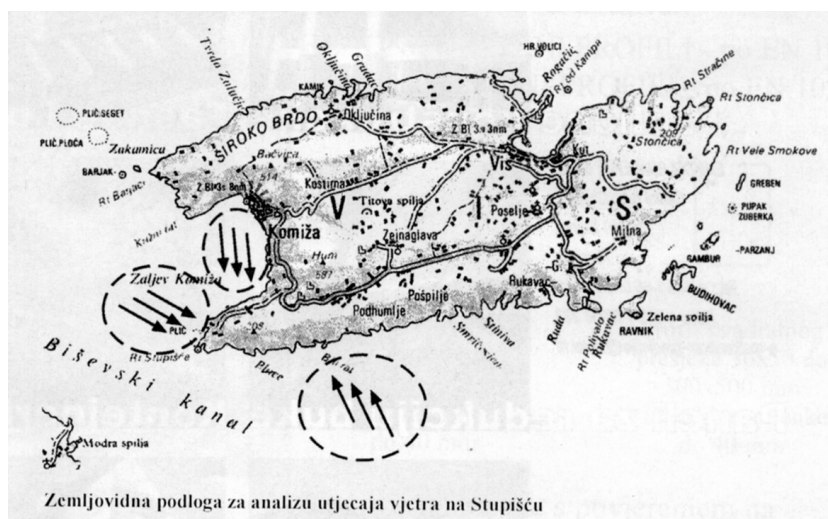

Vrh rta Stupišće na kojemu će se graditi vjetropark

kanalizaciju, a dovoljan je i jedan ispust. Na kanalizaciju su praktički priključena sva domaćinstva. Komiška je luka tako zaštićena od neugodnih mirisa, ali se mirisi često ljeti šire iz *Neptuna* pa svi radnici obično idu na kolektivni godišnji odmor.

pružanje pomoći starijim osobama i po kućama.

Upravo se u vrijeme našeg posjeta gradila športska dvorana, zapravo je postojeće bočalište na otvorenom zatvarano čeličnom konstrukcijom. Na taj će se način dobiti polivalent-

na dvorana za košarku, tenis i daka-ko boćanje, jer se komiški klub takmiči u prvoj hrvatskoj boćarskoj ligi. Gradnja dvorane košta 500.000 kuna, izgradnju su omogućile brojne donacije građevnog materijala, a projektirala ju je i gradi splitska tvrtka *Motus*.

Na predjelu kojim se nekada koristila vojska, a koji je sada u vlasništvu grada, uskoro bi se trebali početi graditi 160 apartmana s hotelom, podzemnom garažom i posebnom sportskom dvoranom. U to će apartmansko naselje ulagati Talijani i posebno za tu priliku utemeljeno je poduzeće *Komiža 2000*, a gradski je ulog zemljište. Apartmani bi se trebali prodavati na europskom tržištu i tom je projektu prilagođen i prostorni plan. Kontakti su uspostavljeni u vrijeme porinuća falkuše za Svjetsku izložbu u Lisabonu. Ideju su razvili stalni komiški posjetitelji koji smatraju da su i Vis i Lastovo praktički u dvorištu Italije i da se 72 milje mogu brzim brodskim vezama svladavati za dva sata. Turizam je jedina prava otočka šansa, povezan s

lokalnom poljoprivredom i ribarstvom.

Od komiškoga gradonačelnika ing. Vicka Mardešića saznali smo da će do jeseni ove godine na najisturenijem jugozapadnom otočkom rtu Stupišću biti postavljen vjetropark. Predviđeno je postavljanje 8 vjetrenjača ukupne snage od oko 400 kW, koje će godišnje proizvoditi oko 5 milijuna kilovatsati, što nadmašuje sve više godišnje potrebe. Tako će Vis postati prvi otok na kojem će se izgraditi ovakav izvor energije, a ujedno i prvi projekt po programu korištenja vjetrom *Enwind* u zemljama istočne i jugoistočne Europe. Projekt stoji oko pet milijuna kuna, a ulagači su HEP i danski proizvođač vjetrenjača. Čitav posao vodit će trogirska tvrtka *Teradur*, a stručni će nadzor obavljati institut *Hrvoje Požar*. Predviđena eksploatacija je 20 godina, a godišnja će koncesija od 40.000 maraka znatno popraviti siromašni komiški proračun. Ujedno će struja iz vjetroparka riješiti sve dosadašnje probleme u redovitoj opskrbi otoka strujom. Stupišće je

kao najpovoljnije izabrano nakon dogodišnjeg mjerenja brzine vjetera na Lastovu te na obližnjem Humu.

To bi bio prikaz jednog u svakom pogledu neobičnog otoka, desetog po veličini našeg otoka, a devetnaestog po ukupnoj razvijenosti stoga pripada nerazvijenim otocima. Temeljito smo obišli cijeli otok i bili zadržani ne samo zgradama i ulicama Komiže i Visa u kojima je palmi više nego igdje na Jadranu (uostalom tamo je i rasadnik palmi), obišli smo plodna viška polja okružena malim naseljima. Vidjeli smo veliki vinski podrum u Podšpilju i mjesto s ratnim aerodromom te prostor za prvu vjetro-elektrana u Hrvatskoj. Pokušali smo obići, onoliko koliko su nam veze i vrijeme dozvoljavali, i dio udaljenih otoka koji su nedjeljivi dio više povijesti. No tu priču ostavljamo za sljedeću priliku jer zapravo govori o komiškim ribarima, o njihovoj dojmljivoj i uzbudljivoj epopeji u vječitom hrvanju s morem i njegovim nedaćama.

Branko Nadilo